

BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
2021 INSTITUTI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI TARIX INSTITUTI
QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
BUXORO INNOVATSIYALAR UNIVERSITETI

"TURKISTON TARAQQIYPARVARLARI MEROSI: TARIXIY TAJRIBA VA MILLIYO'O'ZLIK"

"НАСЛЕДИЕ ТУРКЕСТАНСКИХ ПРОГРЕССИСТОВ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ И НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ"

"TÜRKİSTAN CEDİTÇİLERİNİN MİRASI:
TARİHSEL DENEYİM VE ULUSAL KİMLİK"

"LEGACY OF TURKESTANI REFORMERS:
HISTORICAL EXPERIENCE AND NATIONAL IDENTITY"

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMİY KONFERENSIYA

Buxoro shahri, 2025-yil 12-mart

BUXORO-2025

"BUKHARA HAND PRINT" NASHRIYOTI

MUNDARIJA

Jadid ma'rifatparvarlari merosi – "Uchinchi Renessans" poydevori ZARIPOV Botir Komilovich-	5
Jadidchilik – ulug' va bardavom harakat MA'MUROV Bahodir Baxshullayevich.....	6
1-SHO'BA: JADIDCHILIK MILLIY HARAKATINING VUJUDGA KELISHIDA TARIXIY JARAYONLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	
ТУРКИСТОН ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ НАМОЯНДАЛАРИНИНГ ПРОГРЕССИВ ҒОЯЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ - Ибраимов Холбой Ибрагимович	8
ТУРКИСТОНДАГИ ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ МОҲИЯТИ ҲАМДА ЖАДИД АДАБИЁТИ - Қахрамон Ражабов.....	11
“КАТТА ТЕРРОР”ДА ҚАТАҒОН ҚИЛИНГАН БУХОРО ЖАДИДЛАРИ - Рустамбек Шамсутдинов.....	17
JADIDCHILIK VA GENDER YONDASHUV: MILLIY TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR - Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li.....	29
ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВ НОҲАҚ ОТИЛГАН - Гоффоров Ш.С.	32
JADIDLARNING PEDAGOGIK QARASHLARIDA TARBIYANING USTUVOR MASALALARI - Rohatoy Safarova	37
МУАЛЛИФЛИК БЎЙИЧА САФДОШЛАР: ЖАДИДИЗМ ВА ЗАМОНАВИЙЛИК УЙҒУНЛИГИ - Толипов Ўткир Қаршиевич.....	40
ВКЛАД ЖЕНЦИН В ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ БУХАРСКОГО ОАЗИСА - Сафаралиев Б.С., Юлдашева М.Б.....	45
ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ ВА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР - Раупов Сойиб Саидович	50
JADIDCHILIKNING YUZAGA KELISHIDA TARIXIY JARAYONLAR VA UNING TA'SIRI - Zaripova Ra'no Ibodulloyevna.....	53
MAHMUDHO'JA BEHBUDIYNING XORIJIY SAYYOHATLARI - Usmonova M.A., Qilichev R.E.....	56
JADIDCHILIK HARAKATI NAMOYONDALARI VA ULARNING FAOLIYATI - Rajabov Alisher Shavkatovich.....	58
THE POWER OF VISUAL SATIRE: ENHANCING CRITICAL THINKING THROUGH PAWEL KUCZYŃSKI'S ART IN BUSINESS COMMUNICATION	

6. Раджабов, А. Музыкальная культура таджиков в XIII – XIV в. – Душанбе: Дониш, 1987. – 193 с. (На тадж. яз.)

7. Сафаралиев, Б. С. Из истории духовной культуры таджикского народа: моногр. / Б. С. Сафаралиев. – 2-е изд. Челябинск, 2024. – 251 с.

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ ВА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР

Раупов Соинб Саидович

БухДУ Ижтимоий сиёсий фанлар кафедраси профессори,
тарих фанлари номзоди.

Аннотация. Мақолада XIX аср охири - XX аср бошларида юртимиз миллий озодлиги, мустақиллиги учун курашга астойдил бел боғлаган дастлабки ижтимоий-сиёсий ҳаракат – жадидлар ҳаракатининг етук вакили Махмудхўжа Бехбудийнинг сиёсий партияларга муносабати масалалари таҳлил қилинган. Махмудхўжа Бехбудий томонидан ўша вақтда чор Россиясида мавжуд бўлган сиёсий партиялар дастурлари атрофлича таҳлил қилинганлиги натижасида фикр юритилиб, бу партияларнинг ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётида тутган ўрни адолатли кўрсатиб берилганлиги асосланган.

Таянч сўзлар: жадидлар ҳаракати, сиёсий кураш, сиёсий партиялар, Мутлақ монархия партияси, Конституцион демократлар – кадетлар партияси, Социал-демократлар партияси, Россия мусулмонлари иттифоқи, куч билан истиқлол олиш, мураса йўли, ҳамкорлик йўли.

“Биз жадидчилик ҳаракати, маърифатпарвар боболаримиз меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топамиз”.

Шавкат Мирзиёев

XIX аср охири - XX аср бошларида юртимиз миллий озодлиги, мустақиллиги учун курашга астойдил бел боғлаган дастлабки ижтимоий-сиёсий оқим – жадидлар ҳаракати эди. Жадидчилик ҳаракати фақат маданий ходиса бўлиб қолмасдан, у аввало сиёсий ходиса ҳам эди. Жадидлар ўз фаолиятида давлат ва унинг қурилишидан тортиб, жамият ва унинг маънавий ҳаётигача бўлган барча масалаларни қамраб олишган.

Бу оқим ўз ҳаракат шаклини маданий-маърифий тарзда кўрсатишга интиланган бўлсада, унинг моҳияти ва замирида сиёсий кураш, ўз халқининг мустамлакачилар зулмидан озод қилиш, мустақил давлат кураш нияти ётар эди. Бу мақсадга эришиш учун Туркистондаги барча халқларни бирлаштириш заруратини англаб етган Жадидлар ўзларининг келажакдаги давлат тузумини барча миллатларнинг бирлиги асосида тасаввур этардилар.

Бу бирликни таъминлаш учун сиёсий партияларга зарурат борлигини англаган Жадидлар Россиядаги сиёсий жараёнларни диққат билан кузатиб бордилар, вужудга келаятган рус сиёсий партиялари дастурларини ўргандилар.

Бундай фаолият Жадидчилик ҳаракатининг йирик вакилларида бири Махмудхўжа Бехбудий ижодида яққол кўзга ташланади. У ўзининг 1906 йил 11 октябрда “Хуршид” газетасида босилган “Хайрул умури авсатуҳо” (“Ишларнинг яхшиси ўртачасидур”) [2.146] номли мақоласида ўша вақтда Россияда мавжуд сиёсий партияларни қуйидаги гуруҳларга бўлади:

1. “Буйруқратиян мустабид” фирқаси (мутлақ монархия - ҳукумат партияси).
2. Машрутаи авомия (конституцион демократлар - кадетлар партияси).
3. Иштирокиюни оммавиюн (халқ социализми - социал -демократлар партияси).
4. Россия мусулмонлари иттифоқи.

Ушбу мақоланинг характерли хусусияти шундаки, мақолада муаллиф миллат озодлиги ва эрки учун бирлашиш зарурлигини асослаб беришга ҳаракат қилиб, озодлик ва эрк учун курашда сиёсий партияларнинг роли ва ўрни бекиёс эканлигини кўрсатиб беради. Жумладан, ўша даврда чор Россиясида фаолият кўрсатган сиёсий партиялар фаолияти, мақсад ва вазифаларини таҳлил қилиб, уларнинг чоризмнинг ички ва ташқи сиёсатига таъсири, Туркистондаги мустамлакачилик сиёсатида тутган ўрни ҳақида асосли ва адолатли фикрлар билдиради, бу партияларнинг қай бирига эргашиш, қайсисидан қочиш лозимлигини асослаб беради. Жумладан, “Буйрўкратияи мустабид” (мутлақ манархия) партияси ҳақида фикр юритиб, бу партияни ҳукумат партияси деб атади ва бу партия рус императори хизматида эканлигини кўрсатиб беради. “Импиратуримиз(нг) ҳар бир амри ва ҳукму ройи, - деб ёзади Маҳмудхўжа Бехбудий, - “закун” аталиб, ҳеч лоу наамсиз (сўзсиз) барча волий, суд вузарова булар қўл остида турганлар воситаси-ла ўрнига келадур. Ҳар хил низом ва закун китобларни Синод (Военный совет) деган мажлис аъзолари тузатиб, тўхуб подшо ҳазратларига Вазирлар мажлиси воситаси ила манзур қилурлар. Императоримизнинг имзоларидан сўнгра закун аталиб, барча вузаро ва вилоят маҳкамаларини ва суд мажлисларини мутасаддийлари тарафидан халқ устига жорий қилинур” [2-146] Бундай аҳвол одамлар аҳволининг ёмонлашишига сабаб бўлаётганлигини таъкидлаб ўтилади.

Маҳмудхўжа Бехбудий кадетлар партияси ҳақида фикр юритиб, “бу партиянинг муроди шулки, “Миллат мажлиси” хоҳ Дума очилиб ҳар бир миллий халқдан 3-4 вакил пойтахтга бориб, мажлис қуриб, бар закун ва қонунларни, ҳар бир вилоятни аҳволи ва ҳар дин ва миллатни озод ва сарбастлигига ақл ва инсофига қараб таассуби ҳуқуқи башария ва риояи динияга мувофиқ тузатиб, подшоҳ ҳазратларига топширсалар. Ва импературимиз ҳам ўшал халқ вакиллари тайёрлаган закунларни ўрнига келмоқига ҳумоюн фармойишларини қилсалар” [2-148] деб кўрсатади. У кадетлар партиясини қўллади ва Россияни келажagini кадетлар партияси дастурида кўради.

Маҳмудхўжа Бехбудий “социол-демократический” (социал-демократлар партияси) ҳақида фикр юритиб, “буларни бошлуча муроди ҳозирги барча закун, мулкيات қоидаларини бутун бузиб, мол ва ерларни ҳамма ҳалойиқ ўртасига муштарақ қилиб, анинг манфаатини бутун ҳалойиқ ўртасида мусовий этмоқчидур. Бойлик ва камбағалликни йўқ қилиб, дунё моли(ни) роҳатидан ҳаммани баробар фойдалантуриб, маъсуд ва роҳат умр ўтказилмоқига ва ҳар ким ўз истикболидан амин бўлмоқига закун ва қоида жорий қилмоқчидурлар” [2.149] деб ёзади. Бехбудий сациализмни зўравонлик ва жамият ўрнатмоқчи бўлган ижтимоий тенгликни адолатсизлик деб ҳисоблайди. Дарҳақиқат, одамларда қобилят, салоҳият, илм турлича бўлганидек, жамиятда тутган ўрни ҳам турлича бўлади. Социал демократлар буни инкор қилиб, ҳаммани тенглаштиришга урундилар. “Бу партияни муроди – деб ёзади Бехбудий, - мумкин лойиқий ёйинки ҳаёлийдек кўринуб, бу тоифага қўшилмоқ биз мусулмонлар учун ниҳоятда зарарлиқдур.” [2.149] Бу фикрлари билан Бехбудий социалистик таълимотни рад қилиб, бу таълимот асосида социалистик жамият қурмоқчи бўлган большевиклар партиясини инкор қилган эди. Унинг бу хулосалари коммунистларга уни қоралаш учун асос бўлди. Шунинг учун шўролар ҳокимияти йилларида Маҳмудхўжа Бехбудий ижоди умуман ўрганилмади.

Маҳмудхўжа Бехбудий таҳлил қилган яна бир партия – “Русия мусулмонлари иттифоқи”дир “Русия мусулмонлари иттифоқи” Россия мусулмонларининг 1906 й 13-23 январда Петербургдаги II съездида тузилган [5-19]. Маҳмудхўжа Бехбудий бу партиянинг келажagini кадетлар партияси билан ҳамкорлик қилишда кўради ва Туркистон мусулмонлари ушбу партия билан ҳамкорликка чорлайди.

Маҳмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар тўғрисида ёзиб, “биз мусулмонларнинг, диний ва қавмий ҳуқуқимизнинг камчиликлари подшоҳ ҳазратларига етмай, етганда ҳам мажлис тарафидан рад бўлиб қолур” [2-147] деган хулосага келади. Бу ҳолга барҳам бериш ва умуман миллат озодлиги ва эрки учун курашиш учун мусулмонларнинг ўз сиёсий партияси бўлиши керак деган ғояни илгари суради. Миллий мустақиллик учун кураш

жараёнида Туркистонда “Шўрон Исломи”, “Шўрон Уламо”, “Мирваж ул-ислом”, “Мифтах ул-маориф”, “Равнақ-ул ислом”, “Иттифоқ ул-муслимин”, “Турон” каби турли мусулмонлар ташкилотларининг [4-96] тузилишида Махмудхўжа Бехбудий гоёларининг таъсири катта бўлганлиги ҳақиқатдир.

Асосийси шундаки, Махмудхўжа Бехбудий сиёсий партиялар ҳақида фикр юритганда уларнинг жамият тараққиёти учун прогрессив аҳамиятга эга бўлганларини ажратиб кўрсата олган ва Туркистон келажагини таъминлашда уларнинг қай бирига эргашиш лозимлигини, бошқарувда улардан қайси биридан фойдаланса юрт келажаги, миллат тақдири учун ижобий аҳамият касб этишини асослаб берган.

Жадидчилик ҳаракати тарихи билан шуғулланган таниқли олим Бегали Қосимов ўзининг “Карвонбоши” номли мақоласида жадидлар истиқлолга эришиш борасида бир-бирларидан фарқ килувчи уч йўлдан борганликларини кўрсатади:

1. Русияга тобелликдан зўрлик билан кутилиш, куч билан истиқлол олиш (Дукчи Эшон, 1916 й. Воқеалари, “босмачилик”)

2. Муроса йўли. Руслар ёрдамида маърифатга эришиш. Маърифат масаласида ҳақ-ҳуққ олиш, миллий хусусиятларни тиклаш (Исмоил Гаспарали, Махмудхўжа Бехбудий)

3. Ҳамкорлик йўли. Чор маъмурлари, сўнг эса шўро ҳукумати билан бирга уларнинг дастурларида қатнашиши ва имкон бўлиши билан мустақилликни қўлга олиш. (Мунаввар қори, Ҳамза, Авлоний.) [5.-29]

Дарҳақиқат юрт тақдири, миллат келажаги, одамлар дардига бефарқ бўлмаган Махмудхўжа Бехбудий сиёсий қарашларини таҳлил қилиб, у ҳақиқатдан ҳам муроса йўлидан борганлигини, халқнинг сиёсий онгини ўстириш орқали истиқлолга эришишга ҳаракат қилганлигини гувоҳи бўламиз. Унинг асарларида миллат тақдири, унинг истиқболи муаммолари асосий ўринда туради. У миллат истиқболини истиқлолда деб билади ва мустақил давлат ўрнатмагунча миллат келажаги тўғрисида гапириб бўлмайди деган хулосага келади. Бу унинг биринчи хулосаси бўлса, иккинчиси эса “ҳақ олинур, лекин берилмас” деган хулосадир. Дарҳақиқат, миллат ўз ҳаққини олиши учун курашмоғи лозимлиги ва бу курашда уларга сиёсий партиялар йўлбошчилик қилиши лозимлиги М.Бехбудий асарларида яққол кўзга ташланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожатномаси.// Халқ сўзи газетаси, 2020 йил, 26 январь.

2. Махмудхўжа Бехбудий. Хайрул умури авсатухо. Танланган асарлар, Т. “Маънавият”, 1999, 146-150 бетлар

3. Махмудхўжа Бехбудий. Мунтахаби жуғрофияи умумий. Танланган асарлар, Т. Маънавият 1999 й., 221-247 бетлар

4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. Т., “Шарқ”, 1998 й, 157 бет.

5. Қосимов Б. Карвонбоши. М.Бехбудий, Танланган асарлар. Т., “Маънавият”, 1999 й, 5-38 бетлар.